

A haragos sikló (*Coluber caspius* Gmelin, 1789) újabb előfordulása Magyarországon

KORSÓS ZOLTÁN, MARA GYÖNGYVÉR & TRASER GYÖRGY

ABSTRACT: (A new record of *Coluber caspius* Gmelin, 1789 in Hungary) There were two known localities of the Balkan Whipsnake (*Coluber caspius* Gmelin, 1789) up to now in Hungary: one in the north in the close vicinity of Budapest, and the other one in the southernmost part of the Villányi Hills, on the protected hill of Szársomlyó. Both populations are close to the extinction, despite the total legal protection of the species in Hungary.

The authors contribute to the distribution of the snake with a surprisingly new locality, i.e. in a brick factory at Paks, along the Danube river, middle Hungary. A dead specimen of the whipsnake as well as freshly shed skins from 2000 and 2001 prove the presence of a surviving population. There is only one subfossil record from the past (by SZUNYOGHY 1932) which could show the possibility of a living whipsnake population at that locality.

The possibility of the survival of this population as well its zoogeographical importance is analysed in the light of botanical and other geographical data.

Bevezetés

A haragos sikló (*Coluber caspius* Gmelin, 1789) Magyarországon legritkább siklófaja, mindössze két ismert elterjedési foltja van az országban. A Budapest melletti populáció évek óta szorongatott helyzetben van, néha már kipusztultnak is vélt, legutóbb azonban újabb adatok bizonyítják létezését (HERCZEG et al., jelen kötetben). A másik populáció a déli határszélen, a Szársomlyó hegyen él, védettebb körülmények között, ennek megfelelően fennmaradása is jobban biztosítottnak látszik. A haragos sikló Magyarországon a fokozottan védett kategóriába tartozik, egyetlen példány eszmei értéke 2001 óta 500.000 Ft. Az európai, bulgáriai és jugoszláviai állományokat korábban *Coluber jugularis caspius* alfajként tartották nyilván, fajji rangra ZINNER (1972) munkája nyomán emelték a hazai populációt is (DELY 1997). A magyar állományok ennek ellenére jócskán elszigeteltek a legközelebbi összefüggő elterjedési területtől, és esetleges közelebbi, molekuláris taxonómiai, genetikai vizsgálatok határozottabb különállóságot is bizonyíthatnak.

A jelen rövid cikkben a haragos sikló egy teljesen új és tulajdonképpen váratlan előfordulásáról számolunk be, amely földrajzilag összekötő helyet foglal el a két létező állomány között. A Paks melletti újonnan fölfedezett állományt mindössze egy korábbi szubfossilis adat teszi, vagy tehetné volna várhatóvá (SZUNYOGHY 1932).

A felfedezés körülményei

A Nyugat-Magyarországi Egyetem (Sopron) környezetmérnök szakos másodéves hallgatói csíkszeredai diáktársai-ikkal közös komplex terepgyakorlaton vettek részt Magyarországon, 2000 májusában a jelen cikk egyik szerzője (T. Gy.) vezetésével. Május 17-én a paksi téglagyár geológiai érdekességű löszfalának megtekintése során az egyik csíkszeredai hallgató, SALLÓ MÁRIA, felhívta a figyelmet a löszfal aljában fekvő elgázolt siklóra, amely a közelebbi vizsgálat során a haragos sikló (*Coluber caspius*) hím példányának bizonyult.

A példány leírása

Az elpusztult példány annyira rossz állapotban volt már, hogy a konzerválás már csak a lenyúzott bőr formájában vált lehetővé. A későbbi méretfelvételezés és a pikkelyek leírása is az alkoholban megőrzött bőr alapján történt. Az adatokat az 1. táblázat foglalja össze.

Teljes hossz	1750 mm		
Törzshosszúság (az orrcsúctól a kloákáig, a lenyúzott bőrön mérve)	1270 mm		
Haspajzsok száma (<i>ventralia</i>)	196		
Farok alatti pajzsok száma (<i>subcaudalia</i>)	96		
Törzs körüli pikkelysorok száma	19	17	15
Fejpikkelyek:	Bal	Jobb	
Felső ajakpajzsok (<i>supraocularia</i>)	8	8	
Alsó ajakpajzsok (<i>subocularia</i>)	9	9	
Szemelőtti pajzsok (<i>preocularia</i>)	3	3	
Szemmögötti pajzsok (<i>postocularia</i>)	2	2	
Kantárpajzs (<i>nasale</i>)	1	1	
Orrpajzsok (<i>rostrale</i>)	2	2	

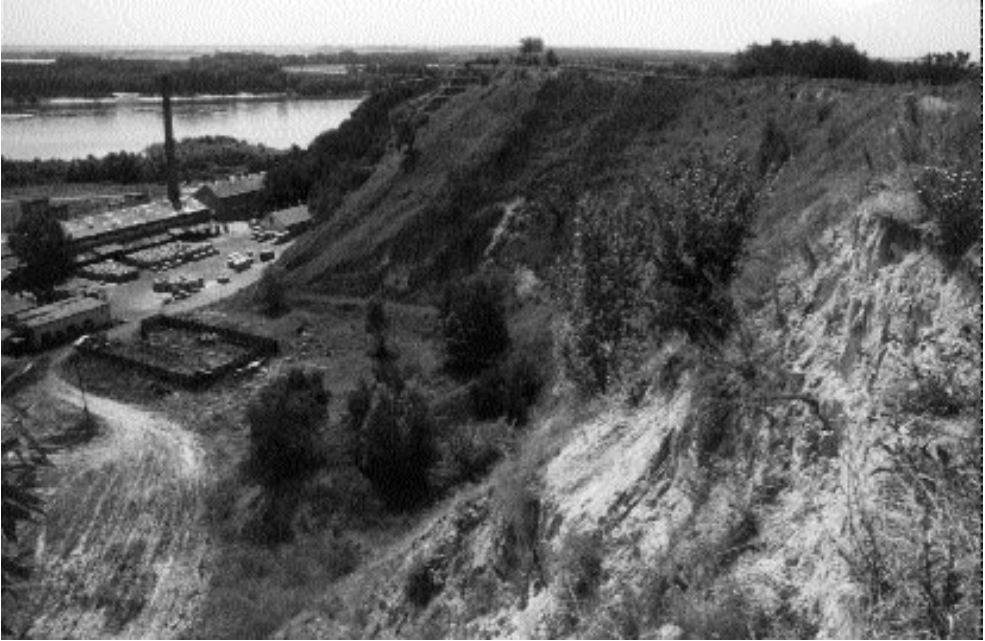
1. táblázat: Az újonnan talált haragos sikló példány morfológiai adatai
(Újvári Beáta felvételezése)

A példány lenyúzott bőre és a farok egy darabja a gyűjtők ajándékaként a Magyar Természettudományi Múzeum Állattárának Herpetológiai Gyűjteményében került elhelyezésre, HNHM-40014 leltári számon.

A terület későbbi, 2000 és 2001 június-júliusa folyamán történt ellenőrzése során, bár élő haragos siklók megfigyelésére nem került sor, a talált nyolc, frissen vedlett bőr egyértelműen bizonyítja egy létező, stabilis populáció fennmaradását.

A lelőhely leírása

A paksi téglagyár felhagyott, már termelést nem folytató területén helyezkedik el az a 40–44 m magas, mintegy 80° meredekségű löszfal, amelynek tövében a példány előkerült. A fal és környéke lassan benövényesedő stádiumban van, rajta bálványfa (*Alianthus altissima*), akác (*Robinia pseudoacacia*) és fehér nyár (*Populus alba*) bokrok telepedtek meg. A löszfal nem túl meredek részein a lágyszárúak közül szárazság- és melegkedvelő fajok találhatók, pl.: festő pipitér (*Anthemis tinctoria*), hamvas zsombor (*Sisymbrium orientale*), fedél-rozsnok (*Bromus tectorum*) és közönséges orbáncfű (*Hypericum perforatum*). A hely maga mint felhagyott bányaterület, teljesen körbe van kerítve, lényegében zavarásmentes, mind alulról, mind felülről csak nehezen megközelíthető (1. ábra).

1. ábra: Az új haragossikló-lelőhely a paksi téglagyár udvarán

Megvitatás

A haragos sikló eddig elfogadott magyarországi előfordulási adatai mindössze két régióban összpontosulnak: Budapest mellett a Budai-hegységben és a déli országhatárhoz közel, a Villányi-hegység Szársomlyó nevű tagján. Élőhelyei Európában részint sztyepekhez (Kaspi-tenger), részint sziklagyepekhez (balkáni és hazai adatok) kötődnek (SCHÄTTI 1988, ZINNER 1972). Az összefüggő elterjedési terület északon a Duna vonalát követi (SCHERBAK & BÖHME 1993).

Érdekes információhoz juthatunk, ha a fossziliák alapján a haragos sikló múltbeli elterjedését is figyelembe vesszük. SZUNYOGHY (1932) tanulmányában csontleletek alapján próbálja rekonstruálni, hogy a korábbi földtörténeti korokban a majdani Magyarország területén mely kigyófajok voltak honosak. Egyebek között megemlíti a *Zamenis jugularis* L. var. *caspia* Gmelin-t is, amelynek csontjait Beremenden, Villányban, Polgárdiban és Paks környékén lelte fel, és eleven példányait a Sas-hegyen, a János-hegyen és a budatétényi hegyekben fogta be. A paksi példányt szubfosszilis leletként említi, mégpedig egy rókal yukban („aus einem alten Fuchsbau”) talált koponyadarabok alapján, KORMOS TIVADAR gyűjtésével. További valódi fosszilis maradványokat említi Polgárdi, Beremend, Csarnóta, Villány, Nagyharasny-hegy (=Szársomlyó), Püspökfürdő, Brassó megnevezésekkel.

MÉHELY (1917) a haragos sikló recens elterjedését a Duna völgyének Orsova és Losonc közötti szakaszára, valamint a Budai-hegységre teszi („...Disperse occurit in valle, quam per medium interfluit Danubius ab urbe Orsova usque ad Losoncz. ... in montibus urbis Budapest.”). LOVASSY (1927) valószínűleg ugyanezt átvéve írja azt, hogy a haragos siklót „...az or-

szág dunántúli részének és az Alföldet szegélyező egyes szelídebb hegyvidékek néhány pontjáról (budai hegycsoport, Losonc vidéke) ismerjük”. Hogy a téglagyár mint élőhely sem teljesen ismeretlen lehetőség, azt DELY (1978) óbudai előfordulási adata (Újlaki-téglagyár) igazolja. A Zselicből (KEREK & VARGA 1989) és a Bükk hegységéből (LUKÁCS 1956) közölt adatok hitelességére jelen cikkben nem térünk ki, mert azokat DELY (1997) teljes részletességgel tárgyalja.

A paksi előfordulás a pleisztocén kori löszfalleszakadáson meglehetősen szokatlan, mivel ez a terület egyaránt távol áll úgy a sztyepek, mint a sziklagyepek tipikus élőhelyeitől. A növénycönológiai és florisztikai megfigyelések mégis azt a sejtést erősítik meg, hogy a mezőföldi löszpusztagyépek fragmentumai egyfajta refúgiumokat képeznek az erdőssztyepek és a sziklagyepek egyes fajai számára (HORVÁTH 1998). Egyedül itt (Pakstól É-ra, Bölcskétől DNY-ra) fordul elő például a szirti gyöngyvessző (*Spiraea media*) az Alföldön, míg ez a faj másutt mindenütt a sziklai cserjések jellemző tagja (FARKAS & KUN 1998). Másrésről az Alföldön kipusztultnak tartott ritka orchideafajok újabb megtalálása a Mezőföldön az alföldi populációk „túlélésére” utal (SZERÉNYI & KALAPOSI 1998). A meredek löszfalak sajátos klímájú élőhelyeinek a különlegességét érzékelteti, hogy itt sivatagi jellegű virágtalan növénytársulások is megtelepednek, amint ezt a mezőföldi löszmohák és zuzmók tanulmányozása bizonyítja (PÓCS 1999).

A növényteni példák analógiájára talán nem tűnik túlzásnak, ha feltételezzük, hogy a haragos sikló paksi (mezőföldi) előfordulása annak a hajdan összefüggő, nagy kiterjedésű areának az egyik izolált töredéke, ami egykor felölelhette az alföldi erdőssztyep-élőhelyeket és a sziklagyepeket egyaránt (SZYNDLAR 1984).

A jelen előfordulás Tolna megyében mintegy összekötő kapocsnak tekinthető a két korábban ismert hazai populáció között. További, nem hivatásos megfigyelések révén felmerül a lehetőség, hogy a haragos sikló a Duna mentén más potenciális élőhelyeken is előfordulhat. Így például Dunaszekcső határában is beszámolnak agresszív természetű, ugró, támadó viselkedésű siklóról a juhászok. A pontos elterjedés feltérképezése érdekében további terepvizsgálatok szükségesek ebben a régióban.

Köszönetnyilvánítás

A szerzők köszönetüket fejezik ki KIRÁLY GERGELYNEK (Nyugat-Magyarországi Egyetem Növényteni Intézet, Sopron) a florisztikai és cönológiai adatok diszkussziójában nyújtott útmutatásáért, valamint ÚJVÁRI BEÁTÁNAK (Budapest) a talált példány morfológiai adatainak felvételéért.

Irodalom

- DELY, O. GY. (1978): Hüllők – Reptilia. – Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae), Akadémiai Kiadó, Budapest, 20(4): 1–120.
- DELY, O. GY. (1997): A csikos vagy ugró sikló (*Coluber caspius* Gmelin, 1789) magyarországi előfordulásáról. – Állatt. Közlem., 82: 39–46.
- FARKAS, S. & KUN, A. (1998): *Spiraea media* Fr. Schm. a tolnai Mezőföldön (Colocense). – Kitaibelia, Debrecen 3(1): 317.
- HERCZEG G., KRECSÁK SZ., L. & MARSI, Z. (2002): Új bizonyító adat a haragos sikló előfordulásáról Budapest belterületén a Sas-hegyről. – Folia hist.-nat. Mus. Matrensis, 26: 341–344.
- HORVÁTH, A. (1998): A mezőföldi fátlan löszvegetáció florisztikai és cönológiai jellemzése. – Kitaibelia, Debrecen 3(1): 91–94.

- KEREK, L. & VARGA, A. (1989): A haragos sikló (*Coluber jugularis caspius*) a Zselicben. – Fol. hist.-nat. Mus. Matr. Gyöngyös, 14: 138.
- LOVASSY, S. (1927): Magyarország gerinces állatai és gazdasági vonatkozásai. – Királyi Magy. Term. Tud. Társ., Budapest, 765 pp.
- LUKÁCS, D. (1956): Adatok a Bükk-hegység kétéltűinek és hüllőinek állatföldrajzához. – Egri Ped. Főisk. Évkönyve 2: 622–629.
- MÉHELY, L. (1917): Reptilia et Amphibia. – In: Fauna Regni Hungariae. Term. Tud. Társ. Budapest, 9 pp.
- PÓCS, T. (1999): A löszfalak virágtalan növényzete I. Orografikus sivatag a Kárpát-medencében. – Kitaibelia, Debrecen 4(1): 143–156.
- SCHÄTTI, B. (1988): Systematik und Evolution der Schlangengattung *Hierophis* Fitzinger, 1883. – Diss. Univ. Zürich, 50 pp.
- SCHERBAK, N. N. & BÖHME, W. (1993): *Coluber caspius* Gmelin, 1789 – Kaspische Pfeilnatter oder Springnatter. – In: BÖHME, W. (Hrsg.): Handbuch der Reptilien und Amphibien Europas. Schlangen (Serpentes) I. Aula Verlag, Wiesbaden, pp. 83–96.
- SZERÉNYI, J. & KALÁPOS, T. (1998): A *Himantoglossum caprium* (M. Bieb.) Spreng. és a *Coeloglossum viride* (L.) Hartman alföldi előfordulása az érdei Mezőföldön. – Bot. Közlem. 85(1–2): 81–87.
- SZUNYOGHY, J. (1932): Beiträge zur vergleichenden Formenlehre des Colubridenschädels, nebst einer kranilogischen Synopsis der fossilen Schlangen Ungarns. – Acta Zool., Stockholm, 13: 1–56.
- SZYNDLAR, Z. (1984): Fossil snakes from Poland. – Acta zool. Cracov., 28(1): 1–156.
- ZINNER, H. (1972): Systematics and evolution of the species group *Coluber jugularis* Linnaeus 1758 – *Coluber caspius* Gmelin 1789 (Reptilia, Serpentes). – Diss. Hebrew University, Jerusalem, 78 pp.

KORSÓS ZOLTÁN
Magyar Természettudományi Múzeum Állattára,
H-1088 BUDAPEST,
Baross u. 13.
korsos@zoo.zoo.nhmus.hu

MARA GYÖNGYVÉR
P-ta Libertatii 10. C. 35,
R-4100 MIERCUREA-CIUC,
Romania

TRASER GYÖRGY
Nyugat-Magyarországi Egyetem,
Erdő- és Faanyagvédelmi Intézet,
H-9400 SOPRON,
Ady Endre u. 5.